

ФИЛОСОФИЯ

UDK 2-18:316.37; IRSTI 21.41.67

<https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.38>

CASİM AVCI

Prof. Dr.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
(Kazakistan, Türkistan), e-mail: casimavci@hotmail.com

HZ. PEYGAMBER [s. a. v.] DÖNEMİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER

Özet. Hz. Peygamber [s. a. v.] dönemi onbeş asırlık İslâm tarihi içinde Müslümanlar açısından en önemli dönemi teşkil eder. Çünkü Hz. Peygamber'in gerek sözleri ve gerekse uygulamaları daha sonraki dönemlerde temel referans kaynaklarından biri olmuştur. Hz. Peygamber'in aynı zamanda Medine merkezli İslâm devletinin başkanı olarak, Sâsânî İmparatorluğu ile birlikte dönemin iki süper gücünü oluşturan hıristiyan Bizans Devletiyle gerçekleştirdiği ilişkiler bu açıdan önem taşımaktadır.

Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de Arap toplumuna İslâm'ı tebliğ ettiği yıllarda Arap yarımadasının kuzeyindeki topraklar Bizans-Sâsânî mücadelesine sahne olmaktadır. Bu süreçte müşrik [putperest] Mekkeliler, ateşperest [Mecusi] Sâsânîler'in tarafını tutarken tevhîd inancını benimseyen Müslümanlar da duygu itibarıyla, ehl-i kitâb olan hıristiyan Bizans'ı desteklemekte idiler. Medine'ye hicretin yedinci yılında [m. 628] Hz. Peygamber dönemin ileri gelen hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdi. Bu hükümdarlardan biri olan Bizans İmparatoru Herakleios [610-641] Kudüs'te bulunduğu sırada kendisine gelen Peygamber elçisi Dihye b. Halife el-Kelbî'yi kabul etti. Hz. Peygamber Bizans'ın Mısır valisine ve müttefik Gassânî emirine de elçiler göndererek İslâm'a davet etti. Hz. Peygamber'in Busra valisine gönderdiği elçinin Gassânî emiri tarafından öldürülmesi, İslâm-Bizans ilişkilerinde yeni bir safhaya, gerginliğe yol açtı. Hz. Peygamber'in Gassânîler'e karşı ordu göndermesi üzerine Gassânîler Bizans'tan yardım isteyince 8/629 yılında cereyan eden Mûte Savaşı'nda Müslümanlar ilk defa Bizans ordularıyla karşı karşıya geldi. İslâm ordusu sayıca kat kat üstün olan Bizans-Gassânî müttefik kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Hicretin 9. [m. 630] yılında Bizans'ın İslâm topraklarına saldırı hazırlığı yaptığına dair bir haber üzerine Hz. Peygamber 30.000 kişilik büyük bir ordunun başında bizzat sefere çıktı ve Tebük'e kadar ilerledi. Burada Bizans ordusuna rastlanmadığı için geri dönüldü. Bu sırada çevredeki bazı yerleşim birimlerine askerî birlikler gönderildi ve bölge hakimiyet altına alındı.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, İslâm, Bizans, Herakleios, Mûte Savaşı, Tebük Seferi.

*Bize doğru alıntı yapınız:

Avcı Casim. Hz. Peygamber [s. a. v.] Döneminde Bizans İmparatorluğu İle İlişkiler // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2023. – №1 (127). – Б. 494–506. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.38>

*Cite us correctly:

Avcı Casim. Hz. Peygamber [s. a. v.] Döneminde Bizans İmparatorluğu İle İlişkiler [Relations with Byzantine Empire During The Prophet's Time (Pbuh)] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2023. – №1 (127). – Б. 494–506. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.38>

Жасим Авжы*профессор, доктор**Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: casimavci@hotmail.com***Хз. Пайғамбар [с.а.у.] кезеңіндегі Византия империясымен байланыстар**

Аңдатпа. Мұсылмандар үшін Хз. Пайғамбар [с.а.у.] кезеңі он бес ғасырлық ислам тарихының ең маңызды кезеңін құрайды. Өйткені Хз. Пайғамбардың сөздері де, амалдары да кейінгі кезең үшін маңызды дереккөздердің біріне айналды. Орталығы Мәдина болып табылатын Хз. Пайғамбардың басшылығындағы ислам мемлекетінің сол кезеңдегі екі алпауыт державаны құраған Сасанидтер және Византия империясымен жасаған байланыстары осы тұрғыдан маңызды болып табылады.

Мұхаммед пайғамбар [с.а.у.] Меккедегі араб қауымына ислам дінін жеткізген жылдары Араб түбегінің солтүстігіндегі жерлер Византия-Сасанидтер күресінің алаңы болды. Осы үдерісте мүшрик (пұтқа табынатын) Меккеліктер отқа табынатын Сасанидтерге қолдау көрсетсе, таухид сенімін ұстанатын мұсылмандар эмоционалды түрде әһли кітаптардан Византиялықтарға қолдау көрсеткен болатын. Мәдинада хижраның жетінші жылы (м. 628) Хз. Пайғамбар сол уақыттың көрнекті билеушілеріне ислам дінін қабылдауға шақырып хат жолдады. Осы билеушілердің бірі Византия императоры Геракл (610–641) Құдыста болған кездері Пайғамбар елшісі Дихйе б. Халифа әл-Кәлбиді қабылдады. Хз. Пайғамбар Византияның Мысыр губернаторы және одақтас Гассани әміршісіне де елші жіберіп исламға шақырды. Хз. Пайғамбардың Бусра губернаторына жіберген елшінің Гассани әміршісі тарапынан өлтірілуі, Ислам-Византия байланыстарында жаңа кезең мен шиеленіске жол ашты. Хз. Пайғамбар Гассанилерге қарай әскер жібергеннен кейін Гассанилер Византиядан көмек сұрайды. Осылайша 8/629 жылы болған Мута шайқасында алғаш рет мұсылмандар Византия әскерлерімен бетпе-бет келеді. Ислам әскерлері сан жағынан өте көп болған Византия-Гассани одақтас күштердің алдында кері шегінуге мәжбүр болды. Хижраның 9-шы (м. 630) жылы Византияның ислам жерлеріне шабуыл жасауға дайындалып жатқаны туралы хабарды естіген Хз. Пайғамбар 30 000 адамнан тұратын әскердің басында өзі жорықты бастап, Тәбукке қарай жолға шықты. Ол жерде Византия әскерлерімен жолықпағандықтан кері қайтты. Ал, жақын маңдағы кейбір елді мекендерге әскери бірліктер жіберіліп, аймақ бақылауға алынды.

Кілт сөздер: Хз. Пайғамбар, Ислам, Византия, Геракл, Мута шайқасы, Тәбук жорығы.

Zhasim Avzhi*Prof. Dr.**Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: casimavci@hotmail.com***Relations with Byzantine Empire During The Prophet's Time (Pbuh)**

Abstract. The period of Muhammad [pbuh] is the most important time period of whole 15-century Islamic history. It is because his sayings and habits had become a source of influence for later periods. As being the head of state of Islam based in Madina, his relations with the two super power states of the world at that time, Sasanids and Byzantines are substantial examples.

The north side of the Arabian peninsula, at the time Muhammad [pbuh] was preaching Islam to the people of Macca, were hosting a power struggle between Sasanids and Byzantines. In this time, the polytheist heathen people of Macca were supporting the Zoroastrian Sasanids' side, while Muslims who embrace the «tawhid» faith were having a sympathy for Byzantine empire, whom

were Christians, the people of the book. In the seventh year of hijra towards Madina [AD 628], the prophet had sent letters to many prominent leaders of his time, inviting them to Islam. One of these prominent leaders were the Byzantine emperor, Heraclius, whom accepted the ambassador Dihya ibn Khalifa al-Kalbi during his visit at Jerusalem. The prophet also sent envoys to Byzantine governor of Egypt and emir of Ghassanids, a Byzantine ally, to invite them to Islam. The emir of Ghassanids' killing the ambassador of Islamic state who was sent to Bosra governor, led to a new crisis. As the emir had called for Byzantines to help against troops that were sent by Islamic state, Muslims had faced up against the army of Byzantine empire for the first time, during Battle of Mu'tah [8/629]. At this battle, the Islamic army was forced to leave the war area due to Byzantine-Ghassanids' numerical superiority. In the 9th year of Hijra [AD 630] following the reports of Byzantine empire preparing armies to attack to lands of Islam, Prophet went on an expedition as the head of 30.000 people large army. The army had reached towards Tabuk, however, as Byzantine army have had not seen anywhere, the army had returned. Meanwhile, military units were sent to some of the settlements near and the region was taken under control.

Keywords: The Prophet, Islam, Byzantium, Heraclius, Battle of Mu'tah, Expedition of Tabuk.

Жасим Авжы

профессор, доктор

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: casimavci@hotmail.com*

Отношения с Византийской империей в период Пророка [с.а.в.]

Аннотация. Для мусульман период Святого Пророка является самым важным периодом пятнадцати вековой исламской истории. Потому что слова и действия Святого Пророка стали одним из важных источников для более позднего периода. С этой точки зрения важны отношения Исламского государства под руководством Святого Пророка, центром которого является Медина, с Сасанидами и Византийской империей, которые были двумя гигантскими державами того периода.

В годы, когда пророк Мухаммед принес ислам арабской общине в Мекке, земли на севере Аравийского полуострова были местом византийско-сасанидской борьбы. В этом процессе мушрикские (языческие) мекканцы поддержали огнепоклонников Сасанидов, а монотеистические мусульмане эмоционально поддержали византийцев из ахли китаб. В Медине на седьмом году хиджры (628 г.) Святой Пророк разослал письма с приглашением принять ислам выдающимся правителям того времени. Один из этих правителей, византийский император Геракл (610–641), принял посланника Пророка Дихье ибн Халифа аль-Кальби во время его пребывания в Кудус. Святой Пророк также отправил посла к Гассани, правителю Египта и союзнику Византии, и пригласил его к исламу. Убийство посланника, посланного Святым Пророком правителю Бусры правителем Гассани, открыло путь к новому периоду и напряженности в исламо-византийских отношениях. После того, как Святой Пророк послал войско на Гассанидов, Гассаниды обратились за помощью к Византии. Таким образом, в битве при Муте в 8/629 г. мусульмане впервые столкнулись с византийской армией. Превосходящие численностью исламские силы были вынуждены отступить перед союзными византийско-гассанскими силами. В 9-м году хиджры (630 г. н.э.), услышав известие о том, что Византия готовится напасть на исламские земли, Святой Пророк сам начал поход во главе 30 000 армии и отправился в Табук. Он вернулся назад, потому что не встретил там византийских войск. Тем временем в некоторые близлежащие населенные пункты были отправлены воинские части, и территория была взята под контроль.

Ключевые слова: Святой Пророк, ислам, Византия, Геракл, битва Мута, поход Табук.

Giriş

Hz. Peygamber [s. a. v.] dönemi onbeş asırlık İslâm tarihi içinde Müslümanlar açısından en önemli dönemi teşkil eder. Çünkü, İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kitap (Kur'ân) ve Sünnet bu dönemde oluşmuştur. Hz. Peygamber bir taraftan son ilahî kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ edip açıklarken bir taraftan da kendi ahlâkı, sözleri, tavır ve davranışlarıyla uygulamaya koymuş ve ümmetine örnek olmuştur. Bu sebeptendir ki, Hz. Peygamber dönemi uygulamaları İslâm tarihi boyunca hemen her konuda Müslümanlar için referans kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in aynı zamanda Medine merkezli İslâm devletinin başkanı olarak, Sâsânî İmparatorluğu ile birlikte dönemin iki süper gücünü teşkil eden hıristiyan Bizans Devletiyle gerçekleştirdiği ilişkiler bu açıdan önem taşımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayarak 1453 yılında Bizans başkenti İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethi neticesinde imparatorluğun yıkılışına kadar geçen yaklaşık dokuz asırlık süre içerisinde Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar başta olmak üzere çok sayıda İslam devleti ile Bizans arasında gerçekleşen siyasî, diplomatik, askerî, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkilerin temel karakteri genellikle bu dönemle uyum göstermektedir. Bu temel karakter de Bizans sınırlarına komşu bir devlet ve toplum olarak savaş ve barışın iç-içeliği şeklinde tezahür etmektedir.

İslâm'ın doğduğu VII. Yüzyıl başlarında Mekke'de veya daha geniş bir ifadeyle Hicâz bölgesinde, hatta Arap yarımadasında devlet diyebileceğimiz siyasî bir oluşum yoktu. İslâm'dan önceki asırlarda yarımada'nın güneyinde Mainliler, Sebeliler ve Himyerîler, kuzeyinde ise Nabatîler, Tedmürlüler, Gassânîler ve Lahmîler (Hireliler) gibi devletler hüküm sürmüştü, ancak zaman içerisinde tarihe karışmışlardı. Araplar yarımada'nın çeşitli bölgelerinde göçebe (bedevî) veya yerleşik (hadarî) kabileler halinde yaşamakta, siyasî ve hukukî otorite kabile örf, adet ve gelenekleri vasıtasıyla sağlanmaktaydı. İlk vahyin geldiği milâdî 610 yılından itibaren Mekke'de İslâm'ı tebliğ etmeye başlayan ve az sayıda taraftar bulan Hz. Peygamber, burada karşılaştığı tepki üzerine İslâm'ı tebliğ imkânı kalmadığını görünce 622 yılında Medine'ye hicret etmiş ve kısa bir süre sonra siyasî birliği sağlayarak aynı zamanda devlet başkanı olmuştur.

Hz. Peygamber'in hicretinden 11/632 yılında vefatına kadar geçen on yıllık Medine döneminde İslâm, Arap yarımadasının tamamına yayılmış, bu arada yarımada çevresinde hüküm süren devletlerle de çeşitli münasebetler gerçekleştirilmiştir. Bu devletlerin başında Bizans İmparatorluğu gelmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun devamı olan Bizans'ın kuruluşu, İmparator Büyük Konstantinos'un doğuda hüküm süren Sâsânîler'den gelen saldırıları bertaraf etmek amacıyla, başkenti Roma'dan İstanbul'a (Konstantinopolis) taşıdığı 330 yılına kadar inmektedir. IV. Yüzyılın sonlarına doğru Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul eden imparatorluk Anadolu, Balkanlar, Güney İtalya, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi geniş topraklara hükmetmekteydi. Dönemin genel anlayışı doğrultusunda bir tek hıristiyan imparatorun yönetimi altında dünya hakimiyetini hedefleyen Bizans, Roma-Pers mücadelesinin bir yansıması olarak doğudaki komşusu Sâsânî İmparatorluğu ile de asırlar boyu mücadele içinde idi. Başkenti Irak bölgesindeki Medâin şehri olan Sâsânî İmparatorluğunun sınırları, geniş İran topraklarından doğuya doğru Asya içlerine kadar uzanmaktaydı. Bu arada İslâm'ın doğduğu yıllara yakın bir zamana kadar Arabistan'ın kuzeyinde hüküm süren iki Arap devleti Gassânîler ve Lahmîler, bu iki imparatorluk arasında tampon devletler durumundaydı. Suriye bölgesinde hüküm süren Gassânîler Bizans'ın, Irak bölgesinde Hire ve çevresinde hüküm süren Lahmîler de Sâsânîler'in müttefiki idiler. Arap yarımadası ile Afrika kıtasını birbirinden ayıran Kızıldeniz'in batısında ise Bizans gibi Hıristiyan bir devlet olan Habeş (Aksum) krallığı hüküm sürmekteydi. VII. Yüzyılın başlarında böyle bir siyasî ortamda Arap yarımadasının Hicâz bölgesinde son ilahî din İslâm'ı tebliğ etmeye başlayan Hz. Peygamber'in (s. a. v.), aynı zamanda Medine'de kurduğu İslâm devletinin başkanı sıfatıyla dönemin iki süper gücünden biri olan Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini ele almak bu açıdan önem taşımaktadır. Çünkü, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hulefâ-yı Râşidîn ve müteakip İslâm devletleri

döneminde Müslümanlarla Bizans arasındaki ilişkilerin temeli bu dönemde atılmıştır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber döneminde Bizans'a bakış ve gerçekleştirilen ilişkiler daha sonraki İslâm devletlerinin Bizans'la ilişkilerinde etkili olmuştur.

Araştırma Yöntemi

Makalenin konusu Hz. Peygamber döneminde Bizans'la ilişkiler olduğundan İslâm ve Bizans tarihi için gerekli temel kaynaklara ve konuyla ilgili araştırma eserlerine müracaat edilmiştir. Bu bağlamda İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kitapları, siyer kaynakları, umumi tarih eserleri ve Bizans kaynakları esas alınmış ve bu kaynaklardaki rivayetler bilimsel metotlar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Aynı şekilde alanın uzmanları tarafından kaleme alınan kitap ve makaleler de incelenerek ulaşılan sonuçlar zikredilmiştir.

İnceleme ve Tartışmalar

1. Bizans-Sâsânî Mücadelesinde Müslümanların Tutumu

Arap yarımadasının kuzeyindeki topraklarda dönemin iki süper gücü olan Bizans ve Sâsânî imparatorlukları arasında asırlardır devam eden mücadelelerde taraflar birbirlerine karşı dönüşümlü olarak üstünlük sağlamakla birlikte kesin bir netice elde edilememiştir. Bu durum İslâm'ın doğuş yıllarına kadar böyle gelmiş ve şimdi Sâsânîler Bizans'a karşı atağa geçmişti. Nitekim İmparator Herakleios'un (610-641) Bizans tahtına çıktığı 610 yılından bir yıl sonra Sâsânî orduları Antakya'yı, 613'te de Dımaşk'ı aldılar. 614 yılında Hıristiyanların kutsal şehri Kudüs'ü ele geçiren Sâsânîler şehirde büyük tahribat ve katliam yaptıkları gibi Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği kabul edilen Kutsal Haç (Gerçek Haç) yerinden alıp başkent Medân'e (Ktesiphon) götürdüler. Özellikle Kudüs'ün ve Kutsal Haç'ın Sâsânîler'in eline geçmesi Bizans açısından oldukça büyük bir kayıp ve onur kırıcı olduğundan bu haber başkent İstanbul'a ulaştığında halkta derin bir üzüntü ve dehşet uyandırdı. 615 yılında Anadolu içlerine akın eden Sâsânîler ardından Filistin'in sahil şehirlerini bir bir ele geçirip 619 yılında Bizans'ın tahıl ambarı olan Mısır'a girdiler. Bizans aynı yıllarda Balkanlarda Avarlar ve Slavlar karşısında da ciddi toprak kayıplarına uğradı. Bu gelişmeler üzerine oldukça zor durumda kalan Herakleios başkenti İstanbul'dan Kartaca'ya nakletmeyi düşündüyse de Patrik Sergios ve halkın tepkisi üzerine bu kararından vazgeçti [1, 81, 95-s.; 2, I, 109-s.; 3, "Herakleios", *DİA*, XVII, 211-s.].

Bizans ve Sâsânîler arasındaki bu mücadeleler İslâm'ın doğduğu Mekke'de Müslümanlar ve müşrikler tarafından ilgiyle takip edilmekteydi. Mekke müşriklerinin baskıları karşısında güçsüz durumda olan Müslümanlar, ehl-i kitap olan Bizans'ın tarafını tutarken, müşrikler ateşperest (Mecusi) Sâsânîler'den yana idiler. Dolayısıyla, Bizans'ın Sâsânîler karşısında peşpeşe yenilgiye uğraması müşrikleri sevindirirken Müslümanları üzmekteydi. Çünkü, müslümanlar, kendilerinin hak yolda olduklarına ve Allâh'ın yardımıyla bir gün galip geleceklerine dair inanç ve ümitlerini dile getirdikçe müşriklerin şöyle şımarık sözleriyle karşılaşıyorlardı: "Eğer Allah sizin dediğiniz gibi inananlara yardım etseydi, ehl-i kitap oldukları için Bizans'a yardım eder ve ateşperest Sâsânîler karşısında mağlup olmalarına izin vermezdi. Nasıl ki, ateşperest Sâsânîler ehl-i kitap olan Bizans'a üstün geldilerse, biz de size galip geleceğiz ve sizi yok edeceğiz". Müşriklerin bu sözleri karşısında Müslümanlar içten içe üzüntü duymakta, ancak zayıf durumda olduklarından herhangi bir karşılık verememekte idiler. Böyle bir ortamda Rûm Sûresi nâzil oldu ve mağlup Bizans'ın üç ilâ dokuz yıl içerisinde üstünlük elde edeceği bildirildi. [4, 317-s.; 5, XXI, 15–21- ss.; 6, 99-100-s.]. İlgili âyetler şöyledir: "Elif. Lâm. Mîm. Rumlar [Araplar'ın yaşadığı bölgeye] en yakın yerde mağlup oldular. Halbuki onlar, üç ilâ dokuz yıl içerisinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'a aittir. O gün mü'minler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir" [Rûm Sûresi 30/1-5].

Mekke'de müşriklerin İslâm'a karşı gösterdikleri tepki ve baskılar sonucu Hz. Peygamber ve Müslümanlar 622 yılında Medine'ye hicret etti. Aynı yıl Bizans İmparatoru Herakleios da İstanbul'da büyük bir ordu hazırlayarak Ayasofya'da düzenlenen görkemli bir dinî törenden sonra Sâsânîler'le mücadele etmek üzere doğuya giderek Anadolu ve İrminiye bölgelerini Sâsânî

işgalinden kurtardı. Bizans orduları ertesi yıl Sâsânîler'in kutsal şehri Gence'yi ele geçirdiler ve daha önce Kudüs'ün yağmalanmasına karşılık Zerdüş mabedini tahrip ettiler. Sâsânî İmparatoru II. Hüsrev şehirden kaçmak suretiyle kurtulabildi. Herakleios doğu cephesinde iken Sâsânîler 626 yılında Anadolu'yu geçerek İstanbul'u kuşatmak üzere Khalkedon'a (Kadıköy) kadar ilerledi. Bu sırada batıdan gelen Avarlar da şehri karadan ve denizden kuşatmış bulunuyordu. Bizans başkenti, surları ve deneyimli muhafızları sayesinde bu tehlikeyi atlattı. Öte yandan İmparator Herakleios Sâsânîler'e son darbeyi vurmak üzere bütün gücüyle harekete geçti ve 627 yılı sonlarında Ninova'da yapılan savaşta II. Hüsrev'i ağır bir yenilgiye uğrattı. 628 yılında II. Hüsrev tahtından indirilip öldürülünce yerine geçen oğlu Şîrûye, Herakleios ile barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile Bizans İrminiye, Roma Mezopotamya'sı, Suriye, Filistin ve Mısır'ı Sâsânîler'den geri aldı. Böylece asırlardır devam eden Bizans-Sâsânî mücadelesi Bizans'ın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Kazandığı bu büyük zaferin ardından İstanbul'a dönen Herakleios başkentte görkemli törenlerle karşılandı. Bir süre sonra da Sâsânîler'den geri alınan Kutsal Haç yerine dikmek için Kudüs'e gitti [1, 95-97-s.; Işın Demirkent, 3, "Herakleios", *DİA*, XVII, 211].

Bizans'ın 619 yılından önceki yenilgilerin ardından 622 yılından itibaren Sâsânîler karşısında başarılar kazanması ve asırlar boyu devam eden mücadelenin 627'deki Ninova zaferiyle sonuçlanmasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de Rûm sûresinde işaret edilen "Bizans'ın üç ilâ dokuz yıl içerisinde galip geleceğine" dair mucizevî haberler gerçekleşmiş oldu. Bu sırada Medine'ye hicret etmiş olan Müslümanlar da bu zafer haberlerini sevinçle karşıladılar. Rivayete göre Mekke'de Müslümanlarla müşrikler arasında yukarıda işaret edilen gergin ortamda Hz. Ebû Bekir, müşrik ileri gelenlerinden Übey b. Halef ile "Bizans'ın ileride Sâsânîler'e galip geleceğine dair" 10 deve için bahse girmişti. Bu arada Rûm Sûresi nâzil olunca Hz. Peygamber'in tavsiyesi doğrultusunda Hz. Ebû Bekir bahis konusu deve sayısını 100'e çıkarmıştı. Yıllar sonra Medine'ye gelen Bizans'ın zafer haberi üzerine bahsi kazanan Hz. Ebû Bekir, o sırada Übey b. Halef ölmüş olduğu için onun varislerinden yüz deveyi alıp Hz. Peygamber'in emriyle fakirlere dağıttı [7, VI, 304-311-s.; 8, 236-s.; 6, 99-100-s.].

2. Hz. Peygamber'in Bizans'a Gönderdiği İslâm'a Davet Mektupları

Hz. Muhammed [s.a.v.] son hak din İslâm'ı bütün insanlığa tebliğ etmek üzere Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdi. Aynı zamanda Medine'ye hicretten sonra burada yaşayan Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri ile imzaladığı Medine Sözleşmesi [Medine Anayasası/Vesikası/Belgesi] doğrultusunda Medine İslâm devletinin de başkanıydı. Ancak Yahudiler bir süre sonra Müslümanlara ihanet etmek suretiyle antlaşmayı bozduklarından kendilerine savaş açılmış ve şehirden uzaklaştırılmıştı. Diğer taraftan Mekke müşriklerinin Medine'ye yönelik tehditleri sebebiyle taraflar arasında "savaş hali" sözkonusu olmuş, neticede Mekkelilerle Bedir [2/624], Uhud [3/625] ve Hendek [5/627] savaşları yapılmıştı. Hicretten 6 yıl sonra [m. 628] umre yapmak üzere 1500 civarında sahabî ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıkan Hz. Peygamber şehrin yakınlarındaki Hudeybiye mevkiinde durdurulmuş ve burada Mekke temsilcileri ile yapılan uzun müzakerelerden sonra imzalanan Hudeybiye Antlaşmasına binaen ertesi yıl umre yapmak üzere Medine'ye dönmek zorunda kalmıştı. Antlaşma taraflar arasında on yıllık bir barış sürecini de öngörmekteydi. Hz. Peygamber bu antlaşmanın sağladığı barış ortamından istifadeyle Medine'ye döndükten hemen sonra dönemin hükümdarlarına elçiler vasıtasıyla mektuplar göndererek onları İslâm'a davet etti [Muharrem 7/Mayıs 628]. Bu İslâm'a davet mektuplarından biri Bizans İmparatoru Herakleios'a hitaben yazılmış ve ticarî seyahatleri dolayısıyla Suriye bölgesini iyi bilen, temsil kabiliyetine sahip Dihye b. Halife el-Kelbî elçi olarak görevlendirilmişti.

Yukarıda belirtildiği gibi İmparator Herakleios, ezeli rakibi Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e karşı kazandığı zaferler dolayısıyla Allah'a bir şükran ifadesi olarak ve aynı zamanda Sâsânîler'den geri aldığı Kutsal Haç'ı yerine dikmek üzere Kudüs'te bulunuyordu. Bu sebeple Dihye b. Halife el-

Kelbî Busrâ valisi aracılığıyla burada İmparator'un huzuruna çıktı ve mektubu takdim etti. Hz. Peygamber'in İmparator Herakleios'a gönderdiği mektup şöyledir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a. Hidayete uyanlara selâm olsun. Seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'ı kabul et ki, kurtuluşa eresin ve Allah da ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın [*erisiyyîn*] günahını sen çekersin.” Mektubun devamında şu âyet-i kerime yer almaktaydı: “De ki, ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer yüz çevirirlerse, “şahit olun biz Müslümanız” deyiniz” [Âl-i İmrân 3/64.; 9, “Bed'ül-Vahiy”, 6; “Cihâd”, 102; 10, “Cihâd”, 74; 11, II, 649-s.; 12, I, 343-350-s.; 6, 44-45-s.]

Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu alan İmparator Herakleios, onun hakkında bilgi edinmek isteyince o sırada ticaret amacıyla bölgeye gitmiş olan Mekkelilerden bir grup, imparatorun huzuruna davet edildi. Gurubun başkanlığını henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan Ebû Süfyân yapmaktaydı. Herakleios Ebû Süfyân'dan Hz. Peygamber'in ailesi, maddi durumu, toplum nezdindeki konumu, dürüstlüğü, getirdiği davetin mahiyeti ve ona inananların genel profili gibi hususlarda bilgi aldıktan sonra onunla ilgili söylenen hususların bir peygamberin genel vasıflarıyla uyumlu olduğunu söyledi. Ardından diplomatik geleneklere uygun olarak karşıladığı Hz. Peygamber'in elçisi Dihye'yi çeşitli hediyelerle uğurladı. [9, “Bed'ül-Vahiy”, 6; 10, “Cihâd”, 74; 11, II, 647, 648-s.]

İmparator Herakleios'un Hz. Muhammed hakkında daha isabetli bir karara varmak için ileri gelen Hıristiyan din adamlarından Dagâtır'a Dihye eliyle durumu bildiren ve görüşünü isteyen bir yazı gönderdiği de nakledilir. Rivayete göre Dagâtır, verilen bilgilerden Hz. Muhammed'in peygamber olduğu kanaatine varıp İslâm'ı kabul etmiş, İmparatora da bu doğrultuda bir cevap yazmış, ancak kendisine tepki gösteren hıristiyanlar tarafından öldürülmüştür [9, “Bed'ül-Vahiy”, 6; 11, *Târîh*, II, 649, 650-s.; 13, *DİA*, VIII, 399, 400-s.]

Herakleios'un Hz. Peygamber'in elçisini diplomatik geleneklere göre kabul etmiş olması, özellikle Sâsânî İmparatoru II. Hüsrev'in tutumuyla kıyaslandığında dikkat çekici bir husustur. Nitekim Kisrâ II. Hüsrev, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî tarafından getirilen Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunda kendi adının ikinci sırada yazılmış olmasına sert tepki göstermiş ve okunmasına fırsat vermeden yırtıp atmış, elçiyi de kovmuştur. Ardından Yemen Valisi Bâzân'a mektup yazarak Hz. Peygamber'in yakalanıp kendisine gönderilmesini emretmiştir. Ancak bu emir valinin müslüman olmasıyla sonuçlanmıştır [14, I, 259-260-s: 8, 249-s.]

İslâm kaynaklarında Hz. Peygamber'in İmparator Herakleios'a gönderdiği İslâm'a davet mektubu ile ilgili çok sayıda rivayet bulunduğu halde Bizans kaynaklarında bu hususta bir bilgi yoktur. Ancak bu durum mektubun gönderildiği vakıasını kabul etmeye engel olmamalıdır. Çünkü Bizans tarihinin VII. ve VIII. Yüzyılları için iki ana kaynak sözkonusu olup bunlar yaklaşık iki asır sonra yazılan Theophanes [ö. 818] ve Nikephoros'un [ö. 829] kronikleridir. Her iki eserde de özellikle İslâm toplumuna dair bilgiler çoğu defa sınırlı, bazan da taraflı ve yanlıştır. Nitekim Theophanes Hz. Peygamberin vefatından üç yıl önce meydana gelen Mûte Savaşı'nı Hz. Ebû Bekir döneminde anlatırken Nikephoros, Hz. Ömer döneminde meydana gelen ve sadece Müslümanlar için değil Bizans için de çok önem taşıyan Yermük Savaşı'na ve Kudüs'ün fethine yer vermez. Mektubun Kudüs ziyareti şartlarında kabul edilmesi, İslâm'ın yeni ortaya çıkması sebebiyle Bizans tarafından fazla bilinmemesi, buna karşılık Bizans'ın güçlü bir imparatorluk olarak Müslümanlar tarafından çok daha fazla önemsenmesi gibi hususlar da ilave edilebilir. Öte yandan Müslümanların Hz. Peygamber'in hayatına, söz ve fiillerine önem verip sonraki nesillere aktarma noktasındaki gayretleri birçok hususta olduğu gibi davet mektuplarına dair bilgilerin muhafazasına imkan vermiş olmalıdır. Herakleios'a ve dönemin diğer hükümdarlarına gönderilen Mektupların orijinal nüshalarının günümüze ulaşip ulaşmadığı konusu ise ayrıca değerlendirilebilir. Ancak hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber'in mektupları konusunda uzun araştırmalar yapan Muhammed Hamidullah, Bizans'a gönderilen mektup dahil bazı mektupların orijinal olarak günümüze

ulaştığını, bir kısmının ise orijinal olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir [15, 111–131, 163-s.].

Burada bahse konu mektupla ilgili diğer önemli bir husus, mektubun gönderiliş tarihi ile Herakleios'un kutsal haçı yerine dikmek üzere Kudüs'te bulunduğu tarihlerin uyuşup uyuşmadığıdır. Yukarıda zikredildiği gibi İslâm kaynakları mektubun tarihini 7/628 yılı olarak vermektedir. Herakleios'un Kudüs'ü ziyaret ettiği tarih konusunda ise gerek Bizans kaynakları ve gerekse Bizantinistler arasında ihtilaf vardır. Nitekim Theophanes 629 yılı ilkbaharını [h. 7. yılın sonları] verirken, Nikephoros, 628 yılından [h. 7. yılın başı] bahseder. Araştırmacılardan C. Mango, bu konuda 628-631 arasında değişen tarihler verildiğini belirtir ki, tarih kaynaklarda birçok olayla ilgili bu tür farklı tarihlerin verildiğini görmek mümkündür. [16, 30-s.; 17, 67, 185-s. (Neşredeninin notu); 12, I, 346-s.].

Aşağıda anlatılacağı üzere Tebük Seferi sırasında Hz. Peygamber Herakleios'a bir mektup daha göndermiş ve İslâm'a davetini yinelemiştir.

Hz. Peygamber Bizans'ın Mısır valisi Mukavkıs'a da Hâtîb b. Ebî Belte'a vasıtasıyla İslâm'a davet mektubu gönderdi. Mektup hitap cümlesinde yapılması gereken zaruri değişiklik dışında İmparator Herakleios'a gönderilen mektupla aynıydı. Mukavkıs elçiyi güzel bir şekilde ağırlamakla birlikte Kıbtîler'in kendisine bu hususta itaat etmeyeceklerini ve makamını da bırakamayacağını söyleyerek İslâm'ı kabul etmemiş, ancak elçiyi bir mektup ve değerli hediyelerle uğurlamıştır [18, II, 607-s.; 19, I, 260, 261-s.; 11, II, 645, 657, III, 174-s.; 8, 250-s.].

Hz. Peygamber'in yazdırdığı İslâm'a davet mektuplarından bir diğeri Bizans'ın nüfuzu altında olan mahallî Gassânî emirlerinden Hâris b. Ebî Şemir'e gönderilmiştir. Şucâ b. Vehb el-Esedî tarafından getirilen mektup şöyledir:

“Bismillahirrahmanirrahîm. Allah'ın resûlü Muhammed'den Hâris b. Ebû Şemir'e. Allah'ın selâmı hidayet yoluna giren ve O'na inanıp tasdik edenlerin üzerine olsun. Seni tek olan ve hiçbir ortağı bulunmayan Allah'a inanmaya davet ediyorum. İnandığın takdirde mülkün senin elinde kalmaya devam edecektir.” [11, II, 652-s.].

Hz. Peygamber'in mektubuna sert tepki gösteren Hâris onu yere attı ve Medine'ye saldırı tehdidinde bile bulundu. Ardından durumu İmparator Herakleios'a da bildirdi; ancak onun desteğini alamayınca vazgeçti. [19, I, 259-260-s.; 11, II, 652-s.; 8, 250-s.].

3. Mûte Savaşı [8/629]: Bizans Ordusuyla İlk Sıcak Çatışma

Mûte Filistin bölgesinde Lût Gölü'nün güneyinde Kerek'e 11, Kudüs'e 50 km. mesafede bir yerdir. Burası hicretin 8. Yılında (m. 629) İslâm ordusu ile Bizans-Gassânî müttefik orduları arasında meydana gelen bir savaşa sahne olmuştur. İslâm ordusunun hedefi aslında Gassânîler olmakla birlikte Bizans'ın onlara destek vermesi sebebiyle İslâm ve Bizans orduları ilk defa karşı karşıya gelmiş ve böylece 1453 yılında imparatorluğun yıkılışına kadar devam edecek olan İslâm-Bizans mücadelesi başlamıştır.

Mûte Savaşı'nın sebebi olarak iki olay zikredilmektedir. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber'in Bizans'a bağlı Busrâ valisine elçi olarak gönderdiği Hâris b. Umeyr el-Ezdî'nin Mûte'de Gassânî emiri Şurahbil b. Amr tarafından öldürülmesidir. Hâris, Hz. Peygamber'in öldürülen tek elçisi olup elçi dokunulmazlığının ihlal edildiği bu olay Hz. Peygamber'i çok üzmüştür. Savaşın ikinci sebebi ise Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ için Belkâ yakınlarındaki Zâtü Atlah'a gönderdiği onbeş kişilik bir heyetin pusuya düşürülüp oka tutularak şehit edilmesidir. Heyetten yaralı olarak kurtulan Ka'b b. Umeyr el-Gifârî'nin Medine'ye gelmesiyle durumdan haberdar olan Hz. Peygamber bu olaydan da derin üzüntü duymuştur [20, II, 752–753-ss.; 8, 237-s.].

Bu üzücü olaylar üzerine Hz. Peygamber 3.000 kişilik bir ordu hazırladı ve kumandan olarak da Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Ayrıca Zeyd'in şehit olması halinde Ca'fer b. Ebî Tâlib'in, o şehit olduğu takdirde Abdullah b. Revâha'nın kumandan olmasını, o da şehit olursa aralarından birini kumandan seçmelerini istedi. Mûte'ye kadar giderek, elçiyi öldüren Şurahbil b. Amr ve halkını önce

İslâm'a davet etmelerini, kabul etmedikleri takdirde savaşmalarını emretti. Orduya doğruluktan ve itidalden ayrılmamaları, kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve manastırlara çekilmiş kimselere dokunmamaları, evleri yıkıp tahrip etmemeleri ve ağaçları kesmemeleri talimatını verdi.

İslâm ordusunun Medine'den kuzeye hareket ettiği haberini alan Şurahbil b. Amr, Bizans İmparatoru Herakleios'tan yardım istedi. Herakleios, Theodoros (Vikarios) kumandasında büyük bir orduyu yardıma gönderdi. Bölgede yaşayan hıristiyan Arap kabilelerinin de katılımıyla Bizans-Gassânî müttefik ordusunun sayısı daha da arttı. Kaynaklarda bu konuda 30 bin, 100 bin, hatta 200 bin gibi rakamlar verilmektedir. Sayının 30 bin olduğu kabul edilse bile müslümanlardan on kat fazla olduğu açıktır. Maân'a kadar gelen ve burada karargah kuran müslümanlar düşman kuvvetlerinin kendilerinden kat kat büyük olduğunu öğrenince savaşıp savaşmama konusunda durumu müzakere ettiler. Müzakerede durumun Hz. Peygamber'e haber verilmesi ve ondan gelecek talimata göre hareket edilmesi görüşü ağır bastı. Bu sırada üçüncü kumandan Abdullah b. Revâha söz alarak askerler üzerinde çok etkili bir konuşma yaptı. Asker, silah ve binek sayısının çokluğunun önemi olmadığına dair örnekler veren Abdullah b. Revâh'a her hal ü kârda savaşmak gerektiğini, savaşmaları durumunda ya zafer kazanacaklarını ya da şehit olacaklarını, her iki sonucun da Müslümanlar için arzulanan bir şey olduğunu ifade etti. Bunun üzerine savaş kararı alındı ve ordu Mûte'ye giderek savaş düzenine geçti.

İki ordu arasında savaş başladıktan bir süre sonra Zeyd b. Hârise şehit düştü. Ardından Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Revâha da şehit olunca Müslümanlar Hâlid b. Velîd'i kumandan olarak seçtiler. Savaş akşama kadar devam ettikten sonra her iki ordu karargahlarına çekildi. Hâlid b. Velîd geceleyin ordunun sağ kolundaki askerleri sola, soldakileri sağa, öndekileri arkaya ve arkadakileri de öne aldı. Sabah olunca karşılarında farklı şahıslar gören düşman askerleri geceleyin Müslümanlara takviye kuvvetleri geldiğini sanarak şaşırıldılar. İslâm ordusuna ani bir hücum emri veren Hâlid b. Velîd bir süre sonra ordusunu geri çekti. Hâlid'in kendilerini çöle çekip orada savaşa devam etmesinden endişe eden düşman askerleri Müslümanları takip etmeye cesaret edemediler. Böylece Hâlid b. Velîd İslâm ordusunu, kendilerinden kat kat büyük olan düşman askerleri karşısında en az zayıyla geri çekmeyi başardı. Hz. Peygamber de ona "Seyfullah" [Allah'ın kılıcı] unvanını verdi. Bu savaşta Müslümanlardan on beş kişi şehit düştü [20, II, 757-758-ss.; 18, II, 373-389-ss.; 19, II, 128-130-ss.; 8, 238-239-ss.].

4. *Tebük Seferi [9/630]: İslâm Toplumunun Bizans'la İmtihanı*

Tebük, Medine'nin yaklaşık 700 km. kuzeyinde, Suriye ticaret yolu üzerinde bir yerdir. Burası Hz. Peygamber'in hicretin 9. Yılında [m. 630] Bizans'a karşı düzenlediği askerî sefer dolayısıyla meşhur olmuştur.

Seferin sebebi Suriye'den gelen bazı tüccarlar tarafından getirilen Bizans İmparatoru Herakleios'un bölgedeki Hıristiyan Arap kabilelerinin de katılımıyla Müslümanlara saldırı hazırlıkları yaptığına dair haberlerdir. Bu haberler yaz mevsiminin en sıcak günlerinde gelmişti. Ayrıca kıtlık ve kuraklık hüküm sürmekte olup hurma ve diğer meyvelerin de olgunlaşma vaktiydi. Hz. Peygamber böylesine zor bir ortamda sefer hazırlıklarını başlattı. Daha önceki seferlerde genellikle hedefi gizli tutan Hz. Peygamber bu defa hedefin Bizans olduğunu açıkça belirtti. Çünkü, yol uzun ve yorucu, düşman da güçlü ve kalabalıktı. Dolayısıyla gerek maddî gerekse zihnî hazırlıkların buna göre yapılması gerekiyordu. Böylesine zor şartlar söz konusu olduğu için seferin düzenlendiği ortam ve zaman Kur'ân-ı Kerim'de "Sâ'atü'l-usre" (Zorluk ve Güçlük Zamanı) diye anılır. [Tevbe Sûresi 9/117] Bundan hareketle sefere "Gazvetü'l-'usre" [Güçlük Savaşı, Zor Savaş], orduya da "Ceyşü'l-'usre" [Zor Zaman Ordusu, Güçlük Ordusu] adı verilmiştir.

Sefer için hazırlıklar yapıldığı sırada Müslümanlar genellikle ellerinden gelen desteği vermeye çalışırken bilhassa münafıklar moral bozarak bozgunculuk yapıyor, mevsimin sıcak olmasını da hatırlatıp Bizans gibi güçlü bir devletle savaşmanın akıl kârı olmadığını söylüyorlardı. Hatta sefer karşıtı faaliyetler için bir yahudinin evini merkez edinmişlerdi. Bu ev ateşe verilerek yakıldı. Seksen kadar münafık mazeretleri olmadığı halde çeşitli bahaneler ileri sürerek sefere katılmamak için Hz. Peygamber'den izin aldılar. Bunun üzerine münafıkların durumunu gösteren

ve onlara izin verdiği için Hz. Peygamberi ikaz eden şu âyetler nâzil oldu: “Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı, sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli bir hedef onlara uzak göründü. Bir de “Gücümüz yetseydi sizinle beraber çıkardık” diye Allah’a yemin ederek kendilerini helak ediyorlar. Halbuki Allah onların yalan söylediklerini biliyor. Seni Allah affetsin! Doğru söyleyenler sence belli olup yalancı olanları öğrenmeden niye onlara izin verdin?” [Tevbe Sûresi 9/41-43] Bununla birlikte çok sayıda münafık da ganimet elde etmek amacıyla sefere iştirak etti.

Gerek sefer şartlarının zorluğu ve gerekse münafıkların aleyhte propagandası sebebiyle bir kısım Müslümanlar isteksiz davranıyor ve işi ağırdan alıyordu. Bunun üzerine aşağıdaki âyetler nâzil oldu ve Müslümanlar şöyle uyarıldı: “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda savaşa çıkın” denildiğinde yere yığılıp kaldınız! Yoksa âhîret yerine dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysa dünya hayatının nimetleri âhîret saadetinin yanında pek az bir şeydir. Eğer seferber olmazsanız Allah sizi elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz savaşa çıkmamakla ona hiçbir zarar veremezsiniz. Eğer siz Peygamber’e yardım etmezseniz Allah ona yardım eder ... Hafifiyle ağıryla hepiniz yola koyulun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır [Tevbe Sûresi 9/38-41].

Kıtlığın hüküm sürmesi, asker sayısının çok olması ve seferin Bizans’a karşı düzenleniyor olması, daha büyük fedakarlık ve hazırlıkları gerektiriyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber ordunun donanımı, binek ve yiyecek temini için büyük bir kampanya başlattı. Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer de yarısını bağışladı. En büyük bağışı ise Hz. Osman yaptı; bütün levazimatıyla 300 deve ve 1000 dinar verdi. Onun ordunun üçte birini donattığı da nakledilir. Abbas b. Abdülmuttalib ve Abdurrahman b. Avf da yüklü miktarda bağışta bulundular. Müslüman kadınlar ziynet eşyalarını vererek kampanyaya katıldılar. Yedi sahabî ise Hz. Peygamber’in huzuruna gelip sefere katılmayı çok arzuladıklarını, ancak fakirlikleri sebebiyle binek bulamadıklarını söylediler ve ihtiyaçlarının teminini istediler. Hz. Peygamber onlara verecek binek kalmadığını söyleyince sefere gidemeyecekleri için çok üzülüp gözyaşı döktüler. Müslümanlar arasında “Bekkâîn” [Çok ağlayanlar] diye anılan bu gurubun ihtiyaçları bazı zengin sahabîler tarafından karşılandı ve İslâm ordusuna katılmaları sağlandı. Hiçbir mazereti olmadığı halde savaşa katılmayan bazı kişiler de vardı. Bedevî Araplardan bir kısmı sefere katılmamak için çeşitli bahaneler ileri sürerek izin istedilerse de Hz. Peygamber onlara müsaade etmedi [20, I, 995-s.; 19, II, 165-s.].

Bütün bu hazırlıklar neticesinde Medine çevresindeki müslümanların da katılımıyla 30.000 kişilik bir ordu hazırlandı. Bu Hz. Peygamber’in sağlığında hazırladığı en büyük orduydü. Orduda 1.000 at ve 12.000 deve vardı. Medine’de Hz. Ali’yi vekil bırakan Hz. Peygamber ordusuyla birlikte Suriye bölgesine hareket etti. Yolda münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl “Muhammed Bizans’la savaşmayı oyuncak sanıyor. Ben onun ve arkadaşlarının esir düşüp iplere bağlandığını görür gibiyim” diyerek 70-80 taraftarıyla Medine’ye döndü [20, I, 995-s.].

Hz. Peygamber ve İslâm ordusu uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Tebük’e ulaştı ve burada karargah kurdu. Etrafta Bizans ordusuna rastlanmayınca Medine’ye gelen haberin doğru olmadığı anlaşıldı. Hz. Peygamber Dımaşk tarafına doğru ilerlemeye devam edip etmeme konusunda sahabe ile istişare etti. Bu sırada Hz. Ömer şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Rumlar çok kalabalıktır. Oralarda Müslümanlardan tek bir kişi bile yoktur. Gördüğün gibi onlara yaklaştın. Senin yaklaşman onları korkutmuştur. Uygun görürsen bu yıl geri dön. Yahut Yüce Allah bu hususta bir emir bildirir”. Bunun üzerine Hz. Peygamber devam etmeme kararı aldı ve yaklaşık yirmi gün burada kaldıktan sonra Medine’ye döndü. Hz. Peygamber’in son gazvesi olan Tebük Seferi yaklaşık elli gün sürmüştür [8, 243-s.; 21, “Tebük Gazvesi”, *DİA*, XL, 230].

Hz. Peygamber Tebük’te kaldığı süre zarfında çoğunlukla Hıristiyanların kısmen de Yahudilerin yaşadığı Eyle [Akabe], Cerbâ, Ezruh, Maknâ, Maân ve Dûmetülcendel’e birlikler göndererek İslâm’a davet etti. Bölge halkı İslâm’ı kabul etmemekle birlikte yıllık cizye ödemeye razı olarak İslâm devletinin hakimiyetini kabul etti. Böylece sefer hazırlıkları sürecinde nâzil olan

Tevbe Sûresinin 29. âyeti ilk defa burada tatbik edildi. Buna göre Ehl-i Kitap olan topluluklar İslâm'ı kabul etmeye davet edilir. Daveti kabul ederlerse müslüman olurlar; eğer daveti kabul etmeyip kendi dinlerinde kalmak isterlerse İslâm devletine cizye ödemeleri istenir. Bunu kabul ederlerse devletin tebaası olurlar. O takdirde “Zimmî” statüsüne sahip olarak canları, malları, ırz ve namusları ile din ve mabetleri İslâm devletinin himayesine alınır.

Tebükte bulunduğu günlerde Hz. Peygamber İmparator Herakleios'a Dihye b. Halîfe el-Kelbî eliyle bir mektup daha göndererek onu İslâm'a davet etti. İmparatorun o sırada Humus veya Dımaşk'ta olduğu nakledilir [22, III, 441-442; IV, 74-75-ss.]. Mektupta imparatora İslâm'ı kabul, cizye verme veya savaş alternatifleri teklif edilmekte, ayrıca tebaasından İslâm'ı benimseyecek olanlara engel olmaması istenmekteydi. Mektup şu şekildedir: “Allah'ın elçisi Muhammed'den Bizans İmparatoruna, Seni İslâm'a girmeye dâvet ediyorum. İslâm'ı kabul edersen müslümanların sahip olduğu haklara sen de sahip olur, onların sorumlu olduğu şeylerden sen de sorumlu olursun. Eğer İslâm'a girmeyi kabul etmezsen cizye ödersin. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle size boyun eğerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın [Tevbe Sûresi 9/29]. Bu tekliflerimi kabul etmezsen tebaanın [çiftçilerin, köylülerin, *fellâhîn*] İslâm'a girmelerine veya cizye ödemelerine engel olma.” Rivayete göre mektubu alan İmparator da Hz. Peygamber'e Tenuh kabilesine mensup Hıristiyan bir Arabı, bir mektup ve bir miktar dinarla birlikte elçi olarak gönderdi [23, 345-s.; 22, III, 441, IV, 74, 75-s.; 12, I, 337-338-ss.; 15, 116-s.].

Tebük Seferi'ne sebep olan “Bizans'ın İslâm topraklarına saldırı hazırlığı yaptığına dair” haberin doğru olmadığı genellikle kabul edilmektedir. Bununla birlikte eğer Medine'ye ulaşan haberin bir aslı varsa, İslâm ordusu bölgeye gelmeden önce Bizans ordusunun buradan uzaklaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Bizans ordusunun bölgede bir yerden bir yere intikalinin Müslümanlara yönelik bir saldırı hazırlığı şeklinde yorumlanmış olması da muhtemeldir. Durum ne olursa olsun Tebük Seferi, Mekke'de hareket imkanı bulamayan Müslümanların Medine'ye hicretten kısa bir süre sonra 30 bin kişilik büyük bir ordu hazırlayabilecek ve bu ordunun o günkü şartlarda 700 km. mesafedeki Tebük'e intikalını sağlayacak bir güce ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Böylece asırlar boyu Bizans-Sâsânî mücadelesine sahne olmuş Ortadoğu topraklarında İslâmiyet'in üçüncü bir güç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Sâsânî İmparatorluğu İslâm gücü karşısında tutunamayarak tarihe karışmış, Bizans hakimiyetindeki Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi önemli topraklar Müslümanların eline geçmiştir.

Tebük'te beklendiği gibi Bizans ordusu ile herhangi bir karşılaşma olmamakla birlikte yapılan onca hazırlık ve çekilen sıkıntıların bazı olumlu neticeler verdiği gözden tutulmalıdır. Nitekim o günün şartlarında o sayıda büyük bir ordunun hazırlanması ve bölgeye intikali bölgede müslüman varlığının temelini atması ve ordunun dinamizmini sağlaması bakımından başlıbaşına önemlidir. Ayrıca seferin çok somut sonuçları da olmuş, bölgedeki birçok yerleşim yeri İslâm hakimiyetine girmiş, halkın bir kısmı da müslüman olmuştur. Sonuçta, İslâm ordusunun Bizans sınırlarına kadar varıp bir nevi meydan okuması anlamına gelen bu sefer, İslâm'ın siyasî ve askerî gücünü göstermektedir. Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce hazırladığı Üsâme b. Zeyd kumandasındaki ordunun hedefinin de Suriye bölgesi olduğu hatırlanmalıdır.

Öte yandan Tebük Seferi İslâm toplumunun dönemin süper gücü Bizans üzerinden imtihana tabi tutulması gibi bir hususu da içinde barındırmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de Rûm Sûresinin ilk beş âyeti Bizans-Sâsânî mücadelesinde Müslümanların tutumuna işaret ederken Tevbe Sûresindeki onlarca âyet Tebük Seferi hakkında olup bu zorluk sürecinde İslâm toplumundaki çeşitli insan tiplerinin karakter ve psikolojilerini resmetmektedir.

Sonuç

Hız. Peygamber [s. a. v.] dönemi onbeş asırlık İslâm tarihinin ilk ve en önemli dönemini teşkil eder. Hız. Peygamber'in Müslümanlar nezdindeki yeri itibariyle de sonraki dönemlerde birçok vesileyle sık sık bu döneme ve onun söz ve fiillerine atıfta bulunulmuştur. Hız. Muhammed'in hem peygamber hem de devlet başkanı olarak dönemin iki süper gücünden biri olan hıristiyan Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri [diğer güç Sâsânî İmparatorluğu], daha sonraki dönemlerde gerçekleşen İslâm-Bizans ilişkilerinin ana çerçevesini belirlemesi bakımından önemlidir.

Hız. Peygamber döneminde Bizans'la ilişkilerin tarihini İslâm'ın doğuş yıllarından itibaren başlatmak mümkündür. Asırlardır devam eden Bizans-Sâsânî mücadelesinde 610'lu yıllarda Sâsânîler, Bizans'a karşı üstün durumda idiler. Antakya, Dımaşk ve Kudüs gibi önemli şehirleri ele geçiren Sâsânîler 619 yılında Bizans'ın tahıl ambarı Mısır'ı işgal ettiler. Aynı dönemde Mekke'de Müslümanlar ile müşrikler arasında ciddi gerginlikler söz konusuydu. Bunun bir yansıması olarak Müslümanlar duygu bakımından, Ehl-i Kitap olan Bizans'ı, müşrikler de ateşperest Sâsânîler'in tarafını tutmakta idiler. Bizans'ın Sâsânîler'e yenildiği ve Müslümanların üzüldüğü bir süreçte Rûm Sûresi nâzil oldu ve Bizans'ın üç ilâ dokuz yıl içerisinde galip geleceği haber verildi. Müslümanların Medine'ye hicret ettiği 622 yılından itibaren Bizans üstünlük elde etmeye başlamış ve 627 yılındaki Ninova zaferi ile asırlardır devam eden Bizans-Sâsânî mücadelesi kesin bir şekilde Bizans'ın galibiyeti ile sona ermişti. Bu durum Müslümanlar tarafından sevinçle karşılandı.

Hız. Peygamber Mekkelilerle imzaladığı Hudeybiye Antlaşmasının sağladığı barış ortamından istifade ile 7/628 yılında dönemin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdi. Bu mektuplardan biri Dihye b. Halife el-Kelbî vasıtasıyla Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderildi. Herakleios elçiyi diplomatik gelenekler doğrultusunda kabul etmekle birlikte İslâm'a girmedi. Hız. Peygamber Bizans'ın Mısır valisi Mukavkis'a ve Gassânî emiri Hâris b. Ebî Şemir'e de mektup gönderip İslâma davet ettiyse de bu noktada olumlu cevap alamadı.

Hicretin 8. Yılında [m.629] meydana gelen Mûte Savaşı İslâm-Bizans ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı. Hız. Peygamber'in İslâm'ı öğretmek için bölgeye gönderdiği onbeş kişilik bir heyetin pusuya düşürülüp öldürülmesi, öte yandan Busrâ valisine elçi olarak gönderdiği Hâris b. Umeyr el-Ezdi'nin Gassânî Emiri Şurahbil b. Amr tarafından şehit edilmesi bu savaşın sebepleridir. Hız. Peygamber 3.000 kişilik bir ordu hazırlayıp Zeyd b. Hârise kumandasında Gassânî topraklarına sevketti. Bundan haberdar olan Şurahbil b. Amr'ın yardım talebi üzerine İmparator Herakleios gönderdiği büyük bir orduyla destek verdi. Mûte'de Bizans-Gassânî müttefik ordularıyla İslâm ordusu karşı karşıya geldi. Hız. Peygamber'in kumandan olarak görevlendirdiği Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Revâha peşpeşe şehit düştüler. Askerler tarafından kumandanlığa getirilen Hâlid b. Velîd İslâm ordusunun sayı ve donanım bakımından kat kat güçlü olan Bizans karşısında büyük zayıflık vereceğini görünce geri çekilme emri verdi. Bu savaşta İslâm orduları ilk defa Bizans ordularıyla sıcak çatışmaya girdiler. Böylece daha sonraki dönemlerde devam edecek olan İslâm-Bizans mücadelesi başlamış oldu.

Hicretin 9. Yılında [m. 630] İmparator Herakleios'un İslâm topraklarına saldırı hazırlığında olduğuna dair haberler üzerine Hız. Peygamber yaz mevsiminde kıtlık ve kuraklığın hüküm sürmesine rağmen 30.000 kişilik büyük bir ordu hazırlayarak Medine'den yola çıktı. Yaklaşık 700 km. kuzeye doğru ilerleyerek Tebük'e ulaştı ve burada karargah kurdu. Bölgede Bizans kuvvetlerine rastlanmadı. Yaklaşık yirmi gün Tebük'te kalan Hız. Peygamber bu süreçte bölgedeki hıristiyan ve Yahudi yerleşimin bulunduğu Eyle, Cerbâ, Ezruh, Maân, Maknâ ve Dûmetülcendel'e birlikler sevk ederek İslâmâ davet etti. Bölge halkı çok az kısmı hariç İslâm'ı kabul etmemekle birlikte sefer hazırlıkları sırasında nâzil olan cizye âyeti [Tevbe Sûresi 9/29] doğrultusunda cizye karşılığı İslâm hakimiyeti altına girdiler.

Tebük'te Bizans'la karşılaşma sözkonusu olmamakla birlikte bu askerî sefer birçok açıdan önemlidir: Her şeyden önce o günkü şartlarda 30.000 kişilik bir ordunun hazırlanması ve 700 km. mesafedeki Tebük'e intikal ettirilmesi askerî bakımdan büyük bir başarıdır. Böyle bir ordunun

Bizans sınırlarına kadar gitmesi ve bu sırada çevredeki yerleşim birimlerinin İslâm hakimiyetine alınması bölgede müslüman varlığının temelini atmıştır. Bütün bunlar İslâm devletinin ulaştığı siyasî ve askerî gücün bir yansımasıdır. Tebük Seferi İslâm toplumu için de bir imtihan vesilesi olmuştur. Oldukça güç şartlarda yapılan sefer münafıklarla Müslümanlar arasında fedakarlık hususundaki tavır ve davranış farkını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR / REFERENCES

1. Georg Ostrogorsky. Bizans Devleti Tarihi [History of the Byzantine State] / Çev. Fikret Işıltan. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991. – 582 s. [in Turkish]
2. Stratos A.N. Byzantium in the Seventh Century 602–634 / trc. M.O. Grant. – Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1968.
3. Işın Demirkent. Herakleios. Kitapta: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). XVII, 211. [Elektronik kaynak]. URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (inceleme tarihi 27.11.2022) [in Turkish]
4. Ebû İshâk el-Fezârî. Kitâbü's-Siyer [The Book of al-Sîrah] / nşr. Fârûk Hamâde. – Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987. – 190 s. [in Arabic]
5. Taberî. Câmî'u'l-beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân [Interpretation of the Qur'an]. – Mısır: el-Matba'atü'l-Meymeniyye, 1321. [in Arabic]
6. Avcı C. İslâm-Bizans İlişkileri (610–847) [Relations between Byzantium and Islam]. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018. – 320 s. [in Turkish]
7. İbn Kesîr. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm [Interpretation of the Qur'an]. – Kahire: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1971. – 390 s. [in Arabic]
8. Sarıçam, İbrahim. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı [The Prophet Muhammad and His Universal Message]. – Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012. [in Turkish]
9. Buhârî. Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII. – İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981. [in Arabic]
10. Müslim. Sahîhu Müslim, I-V. – İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981. [in Arabic]
11. Taberî. Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk [History of Nations and Kings] / Nşr. Ebû'l-Fazl İbrahim. I-XI. – Beyrut: Dâru Süveydân, 1967. [in Arabic]
12. Hamidullah. Muhammed, İslâm Peygamberi [The Prophet of Islam] / Çeviren: Salih Tuğ. I-II. – İstanbul: İrfan Yayınevi, 1990. [in Turkish]
13. Öngül. Dagâtır. DİA, VIII, 399, 400. [in Turkish]
14. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ [The Book of Major Classes]. – Beyrut: Dâru Sâdır, 1985. [in Arabic]
15. Hamidullah. Muhammed, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu [Six Orijinal Letters of the Prophet Muhammad] / Çev. Mehmet Yazgan. – İstanbul: İrfan Yayınevi, 1990. [in Turkish]
16. Theophanes. The Chronicle of Theophanes A.D. 602–813 / trc. Harry Turtledove. – Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982. – 200 p.
17. Nikephoros. Short History / nşr. ve trc. Cyril Mango. – Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990. – 185 s. (Neşredeninin notu).
18. İbn Hişâm. es-Sîretü'n-Nebeviyye [The Life of the Prophet] / Neşreden: Muhammed es-Sakkâ ve dğr. I-IV. – Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955. [in Arabic]
19. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ [The Book of Major Classes] / Nşr. İhsan Abbas. I-IX. – Beyrut: Dâru Sâdır, 1985. [in Arabic]
20. Vâkîdî. Kitâbü'l-Megâzî [The Military Operations of the Prophet] / Neşreden: Marsden Jones. III. – Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1404/1984. [in Arabic]
21. İsmail Yiğit. Tebük Gazvesi. DİA, XL, 230. [in Turkish]
22. Ahmed b. Hanbel. Müsned. I-V. – İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981. [in Arabic]
23. Ebû Ubeyd. Kitâbü'l-Emvâl [The Book of Treasure] / nşr. H.M. Herâs. – Kahire: Mektebetü Külliyyât'il-Ezheriyye, 1968. [in Arabic]